

کتابخانه و کتابداری

مقاله‌هایی در توسعه مفاهیم و تاریخ «مجموعه مقالات و اسناد»

• دکتر اسدالله آزاد

دانشیار گروه کتابداری دانشگاه فردوسی مشهد

مقاله تشکیل می‌دهد. محتوای بخش‌های کتاب را به ترتیب، مقاله‌هایی کلی درباره کتابخانه‌ها در اسلام و ایران، تاریخ کتاب و کتابخانه‌های ایرانی، اسناد کتاب و کتابخانه‌های ایرانی و در آخر تاریخ کتابخانه‌های کشورهای در حال توسعه تشکیل می‌دهد.

در واقع تعداد زیاد منابعی که در انتهای هر مقاله آورده شده، بیانگر این نکته است که مؤلف در نگارش مقاله‌ها به جمع‌آوری، تصحیح و ترجمه آثار بسیاری همت گماشته که البته کار بسیار ارزشمندی است.

درباره هدف مؤلف از نگارش این کتاب در پیشگفتار آمده است: «تاریخ کتاب و کتابخانه بحثی است که از پیشینه فرهنگ کتابداری ایرانی در طول چهار دهه اخیر در آثار قلمی برخی صاحب‌نظران و اندیشمندان این رشته از متون تحریر شده است. هر گاه غالب به تذکری از این زمینه شویم، بی تردید مقاله‌های این حوزه در اغلب نامواره‌ها و یادکرد اساتید ادب و فرهنگ این مرز و بوم ضبط است. لیکن این مباحث در حوزه متون کتابداری در سال‌های اخیر که با جوانب فناوری و فنی مواجه شده، مورد بی‌مهری قرار گرفت، چنانچه برخی گروه‌های آموزشی در بحث و فحص زمینه‌های تاریخ کتاب و کتابداری به متونی استناد می‌کنند که در سال‌های تأسیس کتابداری نوین در کشور به قلم آمده و یا نسبت به جوانب فرهنگی این حوزه در بازتاب میراث علمی تاریخ کتابداری اغماض گردید و طرح‌های فرافناوری غرب را دستمایه تدریس موضوعات و مسائل کتابداری معرفی می‌کنند».

همان‌طور که در مقدمه نیز اشاره کردیم، ویژگی مهم کتاب، گردآوری مجموعه‌ای از اسناد ارزنده تاریخی و یادداشت‌های بجا مانده درباره کتابخانه‌های ایرانی و اسلامی می‌باشد. از آن جمله اسناد مهمی که در رابطه با کتابخانه‌های شیراز، اصفهان و تهران ارائه شده است.

در واقع مؤلف می‌خواهد با استناد به این مدارک، به بررسی

• احمد شعبانی. کتابخانه و کتابداری: مقالاتی

در توسعه مفاهیم و تاریخ، آبادان: پرسش،

۱۳۸۰، ۱۸۰ صفحه، رقعی، شومیز.

مقدمه

دانشجویان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی همواره برای آشنایی با مبانی پایه، کلیات، تاریخچه و موارد دیگر در کتابداری و اطلاع‌رسانی، نیازمند متونی مناسب و روزآمد در این زمینه‌اند که در قالب درسی با عنوان «کتابخانه و کتابداری» در مقطع کارشناسی تدریس می‌شود.

اما کتاب کتابخانه و کتابداری: مقاله‌هایی در توسعه مفاهیم و تاریخ شامل چهار بخش می‌باشد که فصول هر بخش را تعدادی

سیلوا سیمسوا، ترجمه اسدالله آزاد مراحل زیر را برای روش تطبیقی برمی شمرد:

۱. گردآوری داده‌ها، جست‌وجوی مشابهت‌ها و عدم مشابهت‌ها
۲. تفسیر داده‌ها
۳. ارائه داده‌ها
۴. برابرگذاری
۵. تطبیق

ارائه برخی مطالب مفید مانند جزییات هزینه‌های کتابخانه حکیم قاهره در مقاله «تاریخ کتابخانه‌های اسلامی» و نیز اطلاعات ارزنده‌ای در باب اوایل روزنامه‌نگاری ایران در مقاله «اخبار کتاب و کتابخانه در اوراق روزنامه ارشاد» باعث جذابیت مقالات شده است.

۱. کتابخانه‌ها در اسلام و ایران

اولین مقاله در این بخش با عنوان «تاریخ کتابخانه‌های اسلامی: از قرن هفتم تا چهاردهم میلادی»، گذری تاریخی دارد بر ادبیات شفاهی، افسانه و شعر جزیره العرب قبل از اسلام تا مکتوب شدن و گسترش علوم و تمدن بعد از اسلام که منجر به استقرار نهاد کتابخانه شد.

مؤلف به کتابخانه‌های مساجد به عنوان پدیده اصلی تمدن اسلامی در قرون وسطی، کتابخانه‌های خصوصی به عنوان کتابخانه‌های غالب در ابتدای طلوع اسلام، کتابخانه‌های عمومی که شاخصه تاریخ کتابخانه‌های اسلامی است و کتابخانه‌های دانشگاهی که در واقع عمومی بود، پرداخته است. سپس با توجه به نقش عمده سه کتابخانه بزرگ اسلامی در علوم و فنون، به بررسی تاریخچه آن‌ها می‌پردازد و در نهایت با توضیح نحوه سازماندهی و نظارت بر کتابخانه‌های اسلامی و نیز فرجام کتابخانه‌های اسلامی، مقاله را به پایان می‌برد.

«کتابخانه‌های اسلامی» عنوان مقاله دوم، و ترجمه‌ای است از مقاله «کتابخانه‌های اسلامی»، که توسط لسلو و دانلپ از آثار جیمز وستفال تامپسون گزینش شده و از فراز و نشیب‌هایی سخن می‌گوید که از طلوع اسلام، فتوحات مسلمانان، تأثیر تمدن اسلامی بر گسترش علوم و فنون، ... تا افول فرهنگ اسلامی بر اثر تهاجم ملل دیگر را در برمی‌گیرد.

مقاله سوم با توجه به پیشینه درخشان آموزش و پرورش در تاریخ قدیم کتابخانه‌های عمومی ایران، و سیر نزولی کنونی در نقش آموزشی آن‌ها، به نوعی مقایسه تاریخی با بریتانیا و ایالات متحده آمریکا دست می‌زند. در نتیجه این مقایسه، به منظور تحکیم نقش

تاریخچه و مفاهیم کتابخانه و کتابداری اسلام و ایران اهتمام ورزد و در انتها به مرور تاریخچه برخی کشورهای در حال توسعه می‌پردازد که در پس این بررسی‌ها پیام‌آور درس‌هایی است برای پیشرفت کتابخانه و کتابداری.

با توجه به شرح درس کتابخانه و کتابداری، این کتاب دید کلی و دانش پایه جامعی را در مبانی کتابخانه و کتابداری برای دانشجویان مقطع کارشناسی بدست نمی‌دهد. بنابراین نمی‌تواند به عنوان متن درسی در این مقطع بکار رود، زیرا از سلسله مراتب منطقی کتب درسی که از سرفصل تصویب شده پیروی می‌کنند، برخوردار نیست. به عنوان مثال، فاقد مطالبی در خصوص اهداف و وظایف کلی کتابخانه‌ها، انواع کتابخانه‌ها (اهداف، خدمات فنی و خدمات مراجعان در آن‌ها)، ارتباط نهاد اجتماعی کتابخانه با سایر سازمان‌ها و نهادها، آشنایی با سازمان‌ها و انجمن‌های حرفه‌ای می‌باشد. اما با توجه به محتوای تاریخی کتاب در زمینه کتابخانه و کتابداری و با توجه به ارزش آن در زمینه گردآوری اسناد و مدارک تاریخی، می‌تواند در کنار سایر متون درسی مقطع کارشناسی بکار گرفته شود.

کتاب حاضر بیش از آنکه تاریخچه و سیر تحول کتابخانه و کتابداری را به طور کلی، مد نظر قرار دهد (با توجه به شرح درس کتابخانه و کتابداری)، بیشتر جنبه‌های تاریخی را آن‌هم به صورت گزینشی و پراکنده مورد توجه قرار داده، به گونه‌ای که هر مقاله می‌تواند به شکل مجزا ارائه شود. برای مثال مقاله «کتابخانه ملی چین» به تنهایی از ساختار کتاب بیرون است و می‌تواند در یک بررسی تطبیقی مورد مطالعه قرار گیرد.

با توجه به اینکه روش تحقیق مقاله سوم «مقایسه رشد کتابخانه‌های عمومی ایران با غرب»، روش تطبیقی عنوان شده، اما مراحل تطبیق در نظر گرفته نشده است.

کتاب شناخت و کاربرد روش تطبیقی در علوم کتابداری از خانم

۱۳۱۳ تا ۱۳۲۴ هـ.) پایه‌گذاری شده که خود پیامد تلاش‌های مستمر ادوار گذشته در رویارویی با تمدن غرب در باب طبع، نشر، کتابخانه‌ها و مراجعان است.

مقاله سیزدهم به ذکر شش سند بیانگر توجه و اهتمام سردمداران دوره مظفری به کتابداری نوین و ذکر مآخذ آن‌ها اهتمام می‌ورزد.

مقاله چهاردهم تاریخچه کتابخانه مجلس شورای اسلامی و نحوه فهرست‌نویسی و بازیابی در آن در سال ۱۳۳۱ را به استناد یادداشت‌های کیخسرو شاهرخ، نماینده مجلس شورا، ذکر می‌کند.

۴. تاریخ کتابخانه‌های کشورهای در حال توسعه

به طور کلی مقاله پانزدهم، تاریخ کتابخانه‌های ترکیه از ابتدای ایجاد تمدن ترک‌ها، تأثیر ظهور اسلام در توسعه کتابخانه‌ها و استقرار نهادهای آموزشی، تأسیس جمهوری ۱۹۲۳ در کتابخانه‌ها و ... را بررسی می‌کند.

در این مقاله، مؤلف در پی آنست که به توصیف چهار کتابخانه مهم در کامبوج شامل کتابخانه ملی کامبوج، کتابخانه دانشگاه سلطنتی پنوم پن (هون سن)، کتابخانه انستیتوی بودایی‌ها و کتابخانه مجلس شورای ملی بپردازد.

تأکید مؤلف بر روند پیشرفت این کتابخانه‌ها و تبدیل موانع رشد به عوامل توسعه، به وسیله سه اصل ضروری صبر، شوخ طبعی و آینده‌نگری در توسعه می‌باشد.

مقاله آخر به بررسی تاریخچه کتابخانه ملی چین، به عنوان یک کتابخانه ملی پیشرفته در قرن بیست و یکم می‌پردازد و طرح‌ها و پاسخگویی‌های آن را به شرایط و تحولات جدید مطرح می‌کند.

اهدافی همچون ایجاد منابع اطلاعاتی در این کتابخانه، ماشینی کردن فعالیت‌ها و خدمات و ارائه آن‌ها در قالب شبکه و تربیت نیروی انسانی، نکات اصلی مورد توجه در این مقاله است.

آموزشی کتابخانه‌های عمومی ایران و تغییر سیاست‌ها و کارکردهای آن‌ها به عنوان نهادها و سازمان‌هایی اجتماعی به ارائه پیشنهادهایی می‌پردازد.

۲. تاریخ کتاب و کتابخانه‌های ایرانی

سیر تاریخی رشد و تحول کتابخانه مجلس شورای اسلامی با استناد به مدارک، یادداشت‌های باقیمانده و سخنرانی‌های کیخسرو شاهرخ و نیز خدمات ایشان به آن مجموعه، موضوع مقاله چهارم است.

مقاله پنجم، اشاره‌ای به زندگی‌نامه و خدمات مرتضی قلی خان مؤید الممالک دارد و در ادامه، به نوشته‌های او در باب اخبار کتاب و کتابخانه در روزنامه ارشاد اختصاص یافته است.

مقاله ششم به ارزیابی تحلیلی کتابفروشان و مجموعه داران خصوصی کتاب شیراز در فاصله سال‌های (۱۳۲۰ تا ۱۳۵۰ هـ.) / ۱۲۸۱ تا ۱۳۱۰ ش) پرداخته و در نهایت نقش مهم آن‌ها در حفظ مقام معنوی کتاب و منزلت و جایگاه تحصیل علوم را در این دوران معترف می‌شود.

مقاله هفتم به سه اعلان در باب فعالیت و افتتاح کتابخانه‌ها و قرائت‌خانه‌های شیراز در فاصله ۱۳۲۴ تا ۱۳۴۴ هجری قمری اشاره دارد.

مقاله هشتم فهرست هفت کتابخانه و قرائت‌خانه در شیراز (۱۳۲۴ تا ۱۳۴۴ هجری) را ذکر می‌کند و ذیل هر کدام به توضیح نحوه تأسیس و مؤسس می‌پردازد. در مقاله نهم، تعدادی از کتابخانه‌های شخصی و کتاب‌فروشان اصفهان از قرن دوازدهم تا اوایل قرن سیزدهم هجری قمری، معرفی می‌شوند.

مقاله دهم، فهرست برخی از مهم‌ترین کتاب‌فروشان تهران در سال‌های ۱۳۱۷ تا ۱۳۲۵ هـ. به انضمام محل آن‌ها و نیز مآخذ را در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

۳. اسناد کتاب و کتابخانه‌های ایرانی

در مقاله یازدهم متن کامل دوسند وقف که در تاریخ کتابداری ایران اهمیت وافر دارند و از «مجموعه اسناد وقف آستان قدس رضوی» گرفته شده به خواننده عرضه می‌گردد.

مقاله دوازدهم، شامل متن هفت وقف‌نامه به کتابخانه ملی فارس از ۵۶۸ تا ۱۳۴۵ هـ. است که به ترتیب تاریخی تنظیم شده است.

از آنجا که شالوده اساسی کتابداری نوین ایران در دوره مظفری